

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ПОНЯТТЯ, СУБ'ЄКТИ ТА ЦІЛІ

Розкривається поняття спеціальних знань, визначаються їх носії і можливості застосування кожним з суб'єктів, а також ціль використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у сфері комп'ютерної інформації. Крім того, розглядається сутність комп'ютерно-технічної експертизи як форми застосування спеціальних знань.

Ключові слова: спеціальні знання, комп'ютерні злочини, комп'ютерно-технічна експертиза.

Постановка проблеми. Високий рівень розвитку комп'ютерних технологій, а також їх проникнення в усі сфери життя сучасного суспільства зумовило виникнення нового виду злочинів – у сфері комп'ютерної інформації (далі «комп'ютерні злочини»). Більше того, злочинці, для вчинення інших злочинів, почали використовувати комп'ютерні технології, що знизило рівень їх розкриття та підвищило рівень латентності. Внаслідок цього, виникла необхідність у підготовці фахівців відповідного профілю, а також у запозиченні знань з технічних наук, що б допомогло при виявленні та розслідуванні нового виду злочинів. Результатом цього стала поява нового виду експертизи – комп'ютерно-технічної.

Постало одразу ж декілька питань про те, які саме знання необхідні для розкриття комп'ютерних злочинів, хто може їх використовувати, яка їх мета та чи будуть вони ефективними. Усі ці питання потребують з'ясування для того, щоб новий вид експертизи, як форма застосування спеціальних знань, давала найбільш ефективний результат при розслідуванні комп'ютерних злочинів і злочинів, де комп'ютер виступає засобом вчинення злочину.

Ступінь наукової розробки проблеми. На сьогодні недостатньо уваги приділено визначенню місця спеціальних знань при розслідуванні комп'ютерних злочинів. Думки науковців різняться між собою, що не дає можливості ефективно застосовувати спеціальні знання. Дану проблему розглядали такі вчені, як В.О. Мещеряков, Е.Р. Росинська, А.І. Усов, Б.К. Давлетов, В.Б. Вехов та інші. Наведене зумовило **мету статті** – дослідити суть спеціальних знань при розслідуванні комп'ютерних злочинів і виконати такі **завдання**: 1) розкрити поняття спеціальних знань при розслідуванні комп'ютерних злочинів; 2) визначити суб'єктів використання спеціальних знань; 3) визначити мету застосування спеціальних знань при розслідуванні комп'ютерних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні знання використовуються не тільки у юриспру-

денції, а й в усіх гуманітарних і прикладних науках. Та все ж існує певна особливість, що виокремлює юриспруденцію, як «поле» для застосування цих знань. Такою особливістю є регламентація їх застосування. Що ж являють собою «спеціальні знання»?

Існує чимало інтерпретацій визначення поняття «спеціальні знання», які намагалися дати такі вчені як В.Д. Арсеньєв, В.Г. Заблоцький, П.П. Іщенко та багато інших. Наприклад, Г.М. Надгорний сформулював визначення, зорієнтоване на кримінальне судочинство: «Спеціальні знання використовуються для виявлення, закріплення, вилучення, оцінки й дослідження доказів» [16, с. 14-16]. Заслугує також уваги визначення В.М. Махова: «Спеціальні знання – це знання, притаманні різним видам професійної діяльності, за винятком знань, які є професійними для слідчого і судді, що використовуються під час розслідування злочинів і розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановлення істини у справі у випадку і порядку, встановлених кримінально-процесуальним законодавством» [14, с. 46].

Галузей, знання яких використовуються при розслідуванні комп'ютерних злочинів, безліч. О.Р. Росинська та А.І. Усов в одній зі своїх спільних праць стосовно комп'ютерно-технічних експертиз зазначають, що «спеціальні знання комп'ютерно-технічних експертиз складають обчислювальна техніка й автоматизація, електроніка, інформаційні системи та процеси, радіотехніки та зв'язку, електротехніка» [18].

Хто ж може застосовувати таку сукупність знань при розслідуванні комп'ютерних злочинів?

В. Козлов визначає, що носіями спеціальних знань можуть бути [10]: 1) слідчі (спеціалізованих підрозділів з розкриття комп'ютерних злочинів); 2) експерти; 3) спеціалісти.

Однак, зауважимо, що ці знання використовуються суб'єктами у різних процесуальних формах. Слідчий і спеціаліст застосовують їх у процесі звичайних слідчих дій, наприклад огляду, обшуку,

слідчого експерименту. Експерт же застосовує їх при спеціальній слідчій дії – експертизі. Висновок експерта є відповідно до закону джерелом судових доказів, а його висновки – доказом [9, с. 494].

При розслідуванні комп'ютерних злочинів слідчий стикається з *віртуальними* слідами злочину. **Віртуальний слід** – це будь-яка зміна стану автоматизованої інформаційної системи (утвореного нею кібернетичного простору), пов'язане з подією злочину і зафіксоване у вигляді комп'ютерної інформації (тобто інформації у вигляді, придатному для машинної обробки) на матеріальному носії, в тому числі і на електромагнітному полі [15, с. 115]. Вони недоступні безпосередньому сприйняттю. Тому отримання й аналіз доказів у справах про злочини у сфері комп'ютерної інформації являє собою велику практичну складність. Об'єктами пошуку можуть бути навіть записи у вигляді електронних імпульсів у запам'ятовуючих пристроях працюючого комп'ютера або телекомунікаційної мережі [8].

Враховуючи особливості речових доказів, пов'язаних з комп'ютерними злочинами, їх пошук та виїмку належить розпочинати з аналізу та вилучення інформації з ЕОМ. Оскільки пошук і аналіз інформації та програмного забезпечення в них завжди вимагає спеціальних знань, то вищеперераховані дії повинні виконуватися тільки за участю фахівця, що використовує спеціальні засоби та методики [5].

А.І. Усов зазначає, що при розслідуванні злочинів вищезазначеної категорії участь фахівця обов'язкова, оскільки навіть найменші некваліфіковані дії з комп'ютерною системою часто закінчуються незворотною втратою цінної розшукової та доказової інформації [21]. Тому, якщо розглядати слідчого як носія спеціальних знань, то при розслідуванні комп'ютерних злочинів їх не вистачить для повноцінного аналізу доказів, тому в цьому випадку не обійтися без залучення спеціаліста чи експерта як процесуальної фігури.

Важливим залишається той факт, що висновки слідчого не є доказами, але встановлені ним і занесені до протоколу фактичні дані набувають силу доказів. Слідчий може запросити для участі у слідчій дії відповідного фахівця, наприклад працівника експертно-криміналістичного відділу органів внутрішніх справ або судово-медичного експерта. Участь фахівців у слідчій дії, не будучи в процесуальному відношенні експертизою, водночас значно розширює можливості застосування спеціальних знань, тому що фахівець може надати слідчому свої покази і висновок, що поряд з висновком експерта є доказами [12, с. 415].

Варто звернути увагу на те, що спеціалісти також проводять дослідження, але вони називаються попередніми, носять довідково-консультаційний характер і отримані результати не мають доказового характеру, оскільки така форма використання спеціальних знань не є процесуальною [21].

Усов А.І. порушує проблему, яка стосується участі у справі спеціаліста в галузі високих технологій, який не володіє основами процесуальних дій, наслідком чого може бути нівелювання цінності доказової інформації. Розв'язання такої проблеми вбачається у залученні спеціалістів експертних установ, що будуть компетентними як у процесуальних, так і спеціальних питаннях [21]. У боротьбі з такою специфічною формою злочинності, як комп'ютерна необхідні відповідно підготовлені фахівці вузькоспеціалізованих підрозділів правоохоронних органів, які здатні застосовувати сучасні методи оперативно-технічного документування та розкриття комп'ютерних злочинів. Тому питання відповідної підготовки кадрів для правоохоронної системи – першочергове [3], оскільки спеціалісти з відповідною сукупністю знань – великий дефіцит.

Зменшення дефіциту такого роду спеціалістів лягає на плечі українських навчальних закладів.

Найефективнішим інструментом для використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів є така процесуальна форма, як *експертиза*. **Судова експертиза** – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства [7]. Не виняток і комп'ютерно-технічна експертиза. Однак, як зазначає Мещеряков В.О., відсутність єдиного розуміння не тільки об'єктів і методів проведення експертиз такого роду, а й самої їх сутності, призвела до того, що вони виконуються різними фахівцями і навіть носять різні назви [15, с. 300].

Комп'ютерно-технічна експертиза – молодий самостійний вид експертиз, який, як на Україні, так і в Росії, сформувався близько 15 років тому. Появі судових комп'ютерно-технічних експертиз сприяла практична необхідність у них. Наприклад, у Росії у 1995 – 1996 рр. експертно-криміналістичні підрозділи ОВС РФ фактично вже почали проводити експертизи та дослідження різник комп'ютерних засобів [20]. При проведенні даного виду експертиз одразу ж виникла необхідність у розв'язанні теоретичних і емпіричних проблем, вирішення яких полягало у

прямому запозичені знань, синтезувались лише необхідні для конкретних визначених завдань судової експертизи [6, с. 44]. Потрібні знання, як раніше зазначалось, знаходились у межах таких наукових напрямів: обчислювальна техніка й автоматизація, електроніка, інформаційні системи та процеси, радіотехніка та зв'язок, електротехніка [17].

Технічні аспекти даних досліджень становили основний масив труднощів, які виникали при проведенні експертних досліджень. Шляхом розв'язання став акцент на технічну складову експертиз, що визначило необхідність саме в технічних знаннях. Це одразу ж віднесло даний вид експертиз до ряду технічних [6, С. 49-50].

Також зазначимо, що розкриття і розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації, а також таких традиційних злочинів, як привласнення, шахрайство та інші, коли комп'ютерні засоби використовуються для вчинення і приховування злочинів, неможливе без залучення спеціальних знань у галузі сучасних інформаційних технологій [21]. Поряд з комп'ютерно-технічною експертизою по справах даної категорії з криміналістичних експертиз найбільш часто призначають дактилоскопічну, одорологічну, трасологічну, почеркознавчу, фоноскопічну, авторознавчу, радіотехнічну і техніко-криміналістичну експертизу документів, експертизу полімерних матеріалів і виробів з них [13, с. 108]. Отже, при розслідуванні комп'ютерних злочинів виникає необхідність застосування спеціальних знань не лише комп'ютерного спрямування, а й знання різних природничих і технічних наук, що породжує паралельне проведення іншого роду експертиз. Але повернемося до комп'ютерно-технічних експертиз.

О.Р. Росинська поділяє комп'ютерно-технічні експертизи на такі види: 1) апаратно-комп'ютерну; 2) програмно-комп'ютерну; 3) інформаційно-комп'ютерну; 4) комп'ютерно-мережеву [19].

Ми погоджуємося з думкою багатьох науковців щодо доцільності проведення усіх видів визначених експертиз комплексно, а також із залученням групи спеціалістів.

У США виділяють 3 рівні комп'ютерно-технічних експертиз: 1) експертизу низької інтенсивності; 2) стандартний ступінь інтенсивності; 3) високої інтенсивності.

Ми вважаємо за необхідне поєднання у практиці цих класифікацій, тобто при проведенні якогось виду комп'ютерно-технічної експертизи застосовувати до нього один з рівнів (поглибленості) експертизи, що при взаємній інтеграції дасть змогу полегшити роботу слідчого, найбільш чітко сформулювати питання, що висувуються перед експер-

том, вдало підібрати спеціаліста, а також скоротити час проведення та заощадити кошти.

На сьогодні серед учених не сформована єдина думка щодо форми використання спеціальних знань. Існує погляд науковців, згідно з яким у справах про комп'ютерні злочини спеціалісти мають залучатися для: участі у процесуальних діях; проведення судових експертиз; проведення документальних ревізій, перевірок, обстежень; одержання довідок і консультацій; витребування та використання документів, що складаються обізнаними особами у процесі службової діяльності; допиту обізнаних осіб як свідків або експертів (щодо проведеної ними експертизи) [11].

Р.С. Белкін виражав спеціальні знання у двох формах, за критерієм їх запозичення: 1) не трансформовані дані материнських наук (відбираються лише ті відомості, які необхідні для розробки методики експертиз даного виду, тобто використовуються у вихідному вигляді); 2) трансформовані дані материнських наук (створюють зміст предметної судової науки та нову форму спеціальних знань) [1, С. 294-298].

Метою ж застосування спеціальних знань В. Козлов називає забезпечення ефективності процесу збирання доказової й орієнтуючої інформації, яка необхідна для здійснення протидії комп'ютерній злочинності в різних формах, а також розробки та вдосконалення науково-технічних засобів і методів збору [10].

П.Д. Біленчук, Л.В. Борисова, М.В. Козир зазначають, що використання спеціальних знань під час розслідування комп'ютерних злочинів необхідне для: 1) визначення статусу об'єкта як носія інформації, його стан, призначення і особливості; 2) дослідження документованої та комп'ютерної інформації, включаючи її пошук і виявлення; 3) виявлення ознак і слідів впливу на машинні носії інформації та на саму інформацію; 4) здійснення додаткових заходів щодо виявлення, закріплення і вилучення доказів [2, с. 211-214].

О.Е. Згадзай, С.Я. Казанцев спробували деталізувати мету використання спеціальних знань. На їхню думку, спеціальні знання можуть використовуватися: 1) щодо носіїв інформації: читання та роздруковування даних з машинних носіїв інформації; відновлення даних на машинному носії, які піддалися видаленню або модифікації; розшифрування закодованих даних; 2) щодо комп'ютерних систем: з'ясування обставин (дати, часу) поміщення даних на машинний носій і можливих дій з ними (модифікації, видалення, копіювання тощо); злам систем захисту (паролі, електронні ключі); виявлення програмно-апарат-

них засобів для несанкціонованого доступу до машинних даних (модифікації, копіювання, блокування та знищення даних); встановлення місця скоєння злочину; встановлення каналів доступу до інформації, яка захищається, і шляхів її можливого витоку; встановлення технічних параметрів обладнання, його стану, можливостей апаратно-програмної модифікації і т. ін. [8].

Також спеціальні знання при розслідуванні комп'ютерних злочинів використовуються для аналізу: текстових і графічних документів, виготовлених з використанням засобів автоматизації (обчислювальних систем, засобів передачі даних і копіювання інформації); програм для ЕОМ і допоміжної комп'ютерної інформації, необхідної для їх функціонування; відео- та аудіозаписів, візуальної та аудіальної інформації, що представлена в форматі мультимедіа; комп'ютерні дані та відомості, представлені у форматах, які забезпечують їх автоматизоване зберігання, пошук, обробку та передачу (бази даних); фізичні носії інформації різної природи (магнітні, магнітооптичні, оптичні та ін.).

О.М. Яковлєв відзначає два спрямування здійснення наукових досліджень у галузі використання спеціальних знань у процесі розкриття комп'ютерних злочинів: 1) розробка тактичних рекомендацій з проведення окремих слідчих дій, пов'язаних з отриманням доказів із засобів комп'ютерної техніки, і по залученню окремих категорій фахівців на допомогу слідчому;

2) розробка проблемних питань судової комп'ютерно-технічної експертизи [22].

В.Б. Вехов для систематизації отриманих знань пропонує створення «криміналістичного комп'ютерознавства» [4, с. 132-148].

Характеризуючи поняття спеціальних знань, носіїв цих знань, а також мету їх застосування, можна зробити такі **висновки**.

1. Спеціальні знання – це ті знання, які здобуті у процесі практичної діяльності шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду. При розслідуванні комп'ютерних злочинів ними є: знання в галузі обчислювальної техніки, електротехніки, зв'язку, комп'ютерних систем, мереж, електроніки і т. ін.

2. Суб'єктами використання спеціальних знань можуть бути слідчий, спеціаліст, експерт. Наголошуємо на тому, що при проведенні розслідувань у справах про комп'ютерні злочини необхідне залучення фахівців експертної служби, які мають повний набір технічного й унікального службового програмного забезпечення для організації успішного розслідування та призначення

особливого роду експертиз, які отримали назву комп'ютерно-технічних [21].

3. Метою застосування спеціальних знань при розслідуванні комп'ютерних злочинів є: збирання доказової інформації при розслідуванні комп'ютерних злочинів; дослідження комп'ютерної інформації у її первинному вигляді; дослідження електронних носіїв інформації та інформації, що знаходиться на них; розшифрування даних; встановлення параметрів і можливостей комп'ютерних пристроїв; дослідження програмного забезпечення.

Список літератури

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 Т. Частные криминалистические теории / Р.С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. Т. 2. – 313 с.
2. Біленчук П.Д., Борисова Л.В., Козир М.В. Актуальні проблеми підготовки персоналу ОВС для розслідування комп'ютерних злочинів // Актуальні проблеми управління персоналом ОВС України: Матеріали науково-практичної конференції. – Харків: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2002.
3. Бутузов В.М. До питання специфіки протидії комп'ютерній злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bozk/18text/g18_29.htm. – Назва з екрана.
4. Вехов В.Б. Концептуальные вопросы формирования криминалистического компьютероведения / В.Б. Вехов // Вопросы борьбы с преступностью: Сборник научных трудов / Волгоградская академия МВД России. – Волгоград: ГУ «Издатель», 2004.
5. Голубев В.О. Криминолого-криміналістичні питання розслідування злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.bezpeka.com/ru/lib/spec/crim/art72.html>. – Назва з екрана.
6. Давлетов Б.К. Научные основы становления и развития судебно-экспертных исследований компьютерных систем: дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / Б.К. Давлетов; Юж.-Ур. гос. ун-т. – Челябинск, 2008. – 156 с.
7. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=4038-12>.
8. Згадзай О.Э., Казанцев С.Я. Доказательства по делам о преступлениях в сфере компь-

ютерной информации: проблемы получения и использования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.crime-research.ru/library/Zgaday.htm>. – Название с экрана.

9. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.

10. Козлов В. К вопросу о структуре специальных знаний, необходимых для осуществления противодействия компьютерной преступности правоохранительными органами [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.crime-research.ru/articles/Kozlov0205>.

11. Криминалистика: учеб. / Е.М. Ашмарина, С.Н. Богомолова, А.С. Лазари и др.; под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1999. – 733 с.

12. Криминалистика: Учебник / Отв. Ред. Н.П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – 781 с.

13. Криминалистическая методика расследования отдельных видов преступлений: Учебное пособие в 2-х частях. Ч. 2: / Под ред. А.П. Резвана, М.В. Субботиной. – М.: ИМЦ ГУК МВД России, 2002.

14. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография / В.Н. Махов. – М.: РУДН, 2000. – 296 с.

15. Мещеряков В.А. Основы методики расследования преступлений в сфере компьютерной информации: дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / В. А. Мещеряков; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2001. – 386 с.

16. Надгорный Г.М. Соотношение специальных и юридических знаний / Г.М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 25. – К., 1984.

17. Россинская Е.Р. Возможности судебной экспертизы в раскрытии и расследовании преступлений, сопряженных с использованием компьютерных средств / Е.Р. Россинская, А.И. Усов // Сб. тезисов докл. II научн.-практич. криминалистич. конф. «Кримтехника – 2000». – М.: ВВЦ, 2000. – http://mvd-expo.ru/conferences/CRIM_MVD/doc28.htm.

18. Россинская Е.Р., Усов А.И. Компьютерно-техническая экспертиза и ее видовое деление [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://www.mvd-expo.ru/conferences/CRIM_MVD/doc3.htm. – Название с экрана.

19. Россинская Е.Р., Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. – М.: Право и закон, 2001. – 416 с.

20. Усов А.И. Концептуальные основы судебной компьютерно-технической экспертизы / А.И. Усов: Автореф. дис. ... д. ю. н. – М., 2002.

21. Усов А.И. Применение специальных познаний при раскрытии и расследовании преступлений, сопряженных с использованием компьютерных средств [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://jurfak.spb.ru/conference/1810200/usov.htm>. – Название с экрана.

22. Яковлев А.Н. Использование специальных знаний при расследовании «компьютерных преступлений» // Конфидент. – 2000. – №6 (36).

Стаття надійшла до редколегії 23 травня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії С.І. Нежурбідюю.

R.V. Sabadash

SPECIAL KNOWLEDGE APPLICATION UNDER CRIMES INVESTIGATION IN THE COMPUTER INFORMATION SPHERE: THE CONCEPT, SUBJECTS AND PURPOSES

Summary

The concept of special knowledge is developed, subjects and capabilities of it's application by each of subjects, and the purpose of usage of special knowledge under computer crimes investigation are determined. The essence of computer-technical examination as form of special knowledge application is considered.

Key words: special knowledge, computer crimes, computer-technical examination.

P.B. Sabadash

ПРИМЕНЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ИНФОРМАЦИИ: ПОНЯТИЕ, СУБЪЕКТЫ И ЦЕЛИ

Аннотация

Раскрывается понятие специальных знаний, определяются носители специальных знаний и возможности их применения каждым из субъектов, а также цель использования специальных знаний при расследовании компьютерных преступлений. Рассматривается сущность компьютерно-технической экспертизы, как формы применения специальных знаний.

Ключевые слова: специальные знания, компьютерные преступления, компьютерно-техническая экспертиза.